Milliyetçilik İdeolojisine Dair

Mustafa Erdoğan*

1. Milliyetçiliğin Doğuşu

Genel olarak milliyetçilik, özellikle ortaya çıktığı şartlar açısından, sosyolojinin konusu olmakla beraber, bir ideoloji olarak milliyetçilik esas itibariyle siyaset teorisi ve felsefesinin konusudur. Bu anlamda milliyetçiliği anlamak, onun dayandığı insan ve toplum görüşünü, siyasî ideallerini, sosyo-politik tasavvurunu incelemeyi gerektirir. Kısaca milliyetçilik siyasete ilişkin belirli bir kabuller ve inançlar manzumesini içeren normatif bir doktrindir. Bu nedenle, milliyetçiliğin sosyolojik temellerinin incelenmesi yararlı olmakla beraber, bunun ancak tamamlayıcı bir işlevi olabilir. Sosyoloji -en azından pozitivist sosyoloji- bize milliyetçilikle ilgili "bilimsel" olguları belki açıklayabilir, ama onun "anlam"ını veremez.

Meseleye bu açıdan baktığımızda işaret edilmesi gereken ilk nokta şudur: İdeoloji olarak milliyetçilik ne kişinin belli bir ulusa ait olma duygusunun/bilincinin ne de yurtseverliğin doğal-mantıkî bir sonucudur. Bir topluluğa ait olma ihtiyacının kökleri belki de yazılı tarihin ilk başlarındaki kabile duygusuna kadar geri gider. Tarih boyunca bu duygunun odağı aile, klan, kabile, zümre (tabaka), sosyal düzen, sınıf, dinî örgüt, siyasî parti ve nihayet ulus ve devlet olarak ortaya çıkmıştır. Mamafih, bu aidiyetlerden hiç birisi kişiyi yalnız başına tanımlamaya yetmediği gibi, bunlardan herhangi birinin bilincinde olmak da o aidiyet veya mensubiyeti ideolojileştirmeyi zorunlu kılmaz. Başka bir anlatımla, kişinin kendisini belli bir kollektif varlığa ait hissetmesi anlamında "ulusal kimlik" bilinci ile normatif bir siyasî doktrin olarak milliyetçilik iki farklı olgudur. Sözgelişi, birçok aidiyeti arasında "Türk milletine mensup olmak" da bulunan bir yurttaşımız bunu aynı zamanda "milliyetçi" de olmasını gerektirecek bir olgu olarak görmeyebilir.

Bunun gibi, yurtseverlik de ne insanlık tarihinde yeni bir olgudur, ne de belli bir ideolojik kimliğe indirgenebilir. Nitekim, modern ulus ve ulusçuluk keşfedilmeden önce de yurtseverlik vardı. Meselâ *Shakespaire'de* vardı, Machiavelli'de vardı, Koçi Bey'de vardı. Bugün de yurtseverlik ideolojileri çapraz kesen bir pozisyondur, onun hemen hemen bütün ideolojilerle bağdaşmaması için hiçbir neden yoktur. Bu nedenle, yurtseverlik dışlayıcı bir ideolojik pozisyon olamaz. Kendi tarihimize bakarsak, Tevfik Fikret de Mehmet Akif de milliyetçi değildiler, ama ikisi de yurtseverdi.

* *Prof. Dr., H.Ü. İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi.*

İdeoloji olarak milliyetçilik modern çağların, hatta sadece son iki yüzyılın siyasî bir gerçeğidir. Çağdaş İngiliz fikir tarihçisi Isaiah Berlin milliyetçilik ideolojisinin doğmasının esas itibariyle kollektif bir aidiyet bilincinin varlığına ve toplumun kollektif bilincinin yaralanmasına bağlı olduğunu belirtmiştir. Ona göre, tarihsel olarak milliyetçilik, büyük ölçüde, "*yaralı ulusal bilincin patolojik alevlenmesi*"nden doğmuştur: Ondokuzuncu yüzyıl başlarında Fransızlar karşısında Almanların durumunda olduğu gibi. Osmanlı Türkiye'sinde de milliyetçiliğin ardarda gelen yenilgiler sonucu imparatorluk coğrafyasının ve ufukların daraldığı, kendine güvenin yitirildiği bir dönemde ortaya çıkmış olması bu bakımdan öğretici olsa gerektir. Fakat, bu demek değildir ki, bu iki şartın varlığı her zaman milliyetçiliği doğurur. Böyle olmayabilir de... Nitekim, başka toplumların saldırısına veya işgaline maruz kalma ve yerleşik bir üstün otoriteye çarnaçar boyun eğme dünyanın her yerinde çokça vuku bulmuş şeylerdir; ama bu durumlar ne eski çağlarda ne de ortaçağda milliyetçi bir tepkiye yol açmıştır.

Şu halde, milliyetçiliğin doğması için bir şarta daha ihtiyaç vardır ki bu da, toplumun kendini farklı bir *kollektif varlık biçimi* olarak; yani bazı ortak özelliklerin (dil, etnik köken, tasarlanan veya gerçek ortak tarih gibi) birleştirdiği bir ulus olarak görmesidir (ulus tasarımı). Başka bir ifadeyle, milliyetçilik bir toplumun maruz kaldığı incitilmeye bir cevap olmakla beraber, bir toplumun başkalarınca maruz bırakıldığı yaralar her zaman bir ulusal tepkiye yolaçmaz. Bunun için başka bir şeye daha, yani yaralı toplumun veya siyasî ve sosyal değişmenin yerinden ettiği sınıf veya grupların kendilerini özdeşleştirebilecekleri, etrafında toplanabilecekleri ve kendi kollektif hayatlarını geri getirmeye (yeniden kurmaya) girişebilecekleri bir hayat görüşüne (vizyonuna) ihtiyaç vardır... Yaşayanlar, ölüler ve henüz doğmamışlardan meydana gelen bir toplum olarak tasarlanan ulusa... Bu da, kendi inanışlarına ve hayat tarzlarına karşı koyan güçlere direnişi açıklayacak ve haklı gösterecek ve ayrıca onlara yeni bir yön gösterecek, kendi kimlikleri için yeni bir merkez sunacak, yeni bir sentez, yeni bir ideoloji yaratmaya ihtiyaç gösterir.

İşte bu noktada yeni bir etken sözkonusu olmaktadır: *aydınların rolü*. Bir ulus tasarımı, özellikle bir düşmanla (içerden veya dışardan) karşı karşıya geldiğinde, o toplumun bazı duyarlı üyeleri bilinçli bir intelijansiyaya dönüşür. Bunlar halka yönelerek, düşman güçlerin baskısından istifadeyle, kendilerinin bir halk/ulus oldukları bilincini yaratmaya çalışan şairler, romancılar, gazeteciler, tarihçiler, eleştirmenler, teologlar, filozoflar vb. aydınlardır. Yani, milliyetçiliğin doğması için, toplumun bir "ulus" olduğunu *keşfedecek*, hatta ulus bilincini yaratacak bir aydınlar zümresine ihtiyaç vardır.

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığı şekliyle milliyetçilik "ulus" kimliğine dayanan modern devletler kurma -veya böyle bir devleti olduğu gibi sürdürme- amacı güden siyasî bir doktrin idi. Bu doktrinin özünü, siyasî örgütlenmenin doğru biçiminin devletin sınırlarının "ulusal" bir toplumun sınırlarına tekabül ettiği düşüncesi oluşturuyordu. Bu düşünceyi, "her bir ulusun ayrı bir devlet kurmaya hakkı olduğu" şeklinde de ifade edebiliriz. Bu görüşün de arkasında, siyasî yönetimin doğal ve en uygur toplumsal biriminin "ulus" olduğu ve her ulusun kendi-kaderini tayin etme hakkına sahip bulunduğu inancı yatmaktaydı. Başka bir ifadeyle, siyasî örgütlenmenin ideal biçiminin "ulus-devlet" olduğu düşünülüyordu. Öyleyse, her bir egemen devletin bir tek ulusu olmalıydı.

2. Ulus Kavramı

Bu nedenledir ki, her milliyetçilik ideolojisinin bir "ulus" tanımına ihtiyacı vardır. Mamafih, "ulus"u tanımlayan özelliklerin belirlen-

mesinde birçok zorluklar vardır, ama genellikle ortak bir kültür ve dil zorunlu unsurlar olarak görülmektedir. Tarih, gelenekler, dil, din ve etnisite gibi belirli kultürel özellikler genellikle ulus-olmanın işaretleri sayılmakla beraber, nerede ve ne zaman bir ulusun var olduğunu tespit edecek hiçbir proje veya objektif bir kriter de bulunmamaktadır. Bu çerçevede, Alman tarihçi *Friedrich Meinecke*'yi izleyen kimi düşünürlerce, çeşitli "ulus" tanımlarının başlıca iki kategoriye indirgenebiliceği iddia edilmiştir: "kültürel ulus" ve "siyasi ulus". *G. A. Bryant* da aşağı yukarı aynı anlamda olmak üzere "etnik ulus" ve "sivik ulus" kavramlaştırmasını kullanmaktadır.

"*Kültürel*" veya "*etnik ulus*" bir kültürel topluluk olarak kavranır; dolayısıyla etnik bağlar ve aidiyetlerin önemi vurgulanır. Burada ulus ve etni örtüşmektedir, yani etnik türdeşlik düşüncesi hakimdir. Etnik uluslar vatandaşlığı, toplumun tam ve eşit üyeliğini, etnik kökene ve soydaşlığa bağlarlar. Kültürel uluslar kendilerini ortak soydan gelen türdeş bir bütün olarak gördükleri için dışlayıcıdırlar, yani, yeni katılımlara açık değildirler. Farklılığa şüpheyle bakar ve çoğulculuğu reddederler. Meinecke başlıca Yunan, Alman ve Rus milletlerini bu grubun başlıca örnekleri olarak göstermiştir. Bundan dolayı, örneğin eğer Alman olmak özünde etnik olarak tanımlanıyorsa -ki büyük ölçüde öyledir- o zaman farklı etnik kökenden gelen bir kimsenin sırf Almanca'yı öğrenerek, hatta Alman değerlerini benimseyerek Alman olması mümkün değildir.

Buna benzer bir görüşe, modern ulusların temelinde modernlik öncesi etnik toplulukların yattığında ısrar eden *Anthony Smith*'de rastlanmaktadır. Smith ulusların tarihsel köklerinin onların devletleşmeden, hatta ulusal bağımsızlık arayışına girmeden çok önce sahip oldukları ortak kültürel miras ve dillerinde saklı olduğunu ileri sürmüştür. Mamafih, Smith'e göre de milliyetçiliğin öncüsü etnisite olmakla beraber, modern uluslar ancak yerleşik etnilerin siyasî egemenlik doktriniyle bağlantılandırılması halinde ortaya çıkmaktadırlar.

"*Siyasî veya sivik ulus*" anlayışı ise ulusu siyasî bir topluluk/toplum olarak görür. Bu anlayışta sivil bağlar ve mensubiyetler ön plâna çıkmaktadır. Bu anlamda bir ulus kültürel, etnik ve başkaca aidiyetleri ne olursa olsun, kişilerin öncelikle *yurttaşlık* aracılığıyla birleştikleri bir insan topluluğudur. Sivik uluslar yurttaşlığı ülkelerinde daimi olarak yaşayan ve ulusal varlıkla rekabet içinde olmayan bütün etnik gruplara teşmil ederler. Bunlar tanımları gereği çoğulcu ve/veya özümseyicidirler. Kökleri Rousseau'nun siyasî felsefesinde yatan bu anlayış Fransız Devrimi sırasında etkili olmuştur. Bugün de Fransızlar kendilerini, esas itibariyle, devredilmez hak ve özgürlüklere sahip "yurttaşlar" topluluğu olarak görmektedirler. Siyaset teorisinde ABD ve Birleşik Krallık da birer siyasî ulus olarak görülmektedir. "Siyasî" bir ulusta yurttaşlık etnik kimlikten daha önemlidir; siyasî uluslar genellikle birden çok etnik grubu kapsayan, kültürel bakımdan gayrîmütecanis toplumlardır.

"Siyasî ulus" kavramının ilginç bir iması da vardır, modern ulusların siyasî birer inşa sürecinin ürünleri olduklarını düşündürür. Gerçekten de, milliyetçilik tümüyle sosyolojik ve tarihsel olgulara dayanmaktan çok bir dereceye kadar sosyolojik mitolojiyle beslenen yapay ve icat edilmiş bir teoridir Nitekim, *Ernest Gellner* bir keresinde "mevcut olmadıkları yerde milletleri icat eden milliyetçiliktir" diye yazmıştı. Marxist tarihçi *Eric Hobsbawm* da modern ulusların aslında "*keşfedilmiş*" gelenekler olduklarını ileri sürmüştür. Hobsbawm ulusların, uzun geçmişi olan etnik toplulukların gelişimiyle ortaya çıktıklarını kabul etmez; aksine, ona göre, tarihsel süreklilik ve kültürel saflığa olan inanç aslında her yerde bir efsanedir ve daha önemlisi biza-

tihi milliyetçiliğin yarattığı bir efsanedir. Milliyetçiliği milletler yaratmaz, aksine milletleri yaratan milliyetçiliktir. Milliyetçiler ulusal marşlar, ulusal bayraklar, ulusal dil politikası ve ilk öğretimin genelleştirilmesi yoluyla modern milletleri ve ulus-devletleri yaratmışlardır. Buna benzer şekilde *Benedict Anderson* da modern milleti yapay bir kimlik, bir "*tasarlanmış toplum*" olarak nitelendirmiştir. Ona göre, milletler ortak bir kimliği yaratıp sürdürecek yüzyüze ilişkilere dayanan sahici topluluklar olmaktan daha fazla zihni imajlardır. Milletler olsa olsa eğitim, kitle haberleşme araçları ve siyasal sosyalleşme süreçleri yoluyla kurgulanmış olan hayalî ve yapay varlıklardır.

Modern milletlerin bilinçli kurguların ürünleri oldukları düşüncesinde büyük bir doğruluk payı vardır. *Jürgen Habermas*'ın işaret ettiği gibi, milliyetçilik bir yandan histografi aracılığıyla süzülmüş olan kültürel geleneklerin bilinçli olarak sahiplenilmesini öngören, bir yandan da ancak modern kitle iletişimi kanallarıyla yayılan bir kollektif bilinç biçimidir. Nitekim, olgusal olarak bakıldığında, milliyetçi öncüllerden hareket eden siyasî elitlerin çeşitli kamusal mekanizma ve süreçleri kullanarak yönettikleri -veya yönetecekleri- ulusal kimlikleri bilinçli olarak yaratmaya çalıştıkları gözlenmektedir. Buna teoride "*millet-oluşturma/yaratma*" denmektedir. Millet-oluşturmanın başlıca gözlenebilir mekanizmaları resmî dil politikası, zorunlu eğitim, ulusal sembollerin (millî marş, bayrak, üniformalar, resmî bayramlar vb.) yaratılması ve yaygınlaştırılması olarak belirtilebilir. Özellikle zorunlu eğitimin uluslaştırmada son derece etkili olduğu aşikârdır. Çünkü, eğitim yurttaşların ulus-devletin amaçları doğrultusunda endoktrine edilmesine en fazla hizmet edebilecek -ve fiilen de eden- mekanizmadır. Bütün ulusal kimlik sembollerinin, icat edilmiş -veya keşfedilip abartılmış- kahramanlık hikâyeleri ve efsanelerinin yayılmasında, resmî dilin satandardize edilip yaygınlaştırılmasında her zaman en işlevsel olan eğitim olmuştur. Ayrıca, kitle haberleşme araçları da bu sürece katkıda bulunmaktadır. Ulusal kimlik sembollerinin yaygınlaşmasının etnik ve dinî bölünmelerin siyasî etkisini azaltmadaki önemi de açıktır.

3. İdeoloji Olarak Milliyetçilik

Normatif bir siyasî doktrin veya ideoloji olarak milliyetçilik birçok bakımdan problemli olan, bir ölçüde patolojik ve tehlikeli bir pozisyondur. Çünkü, milliyetçilik ulusun birlik ve çıkarlarının, başka bütün bireysel ve insani mülahazaların kendisine boyun eğmesi gereken üstün bir değer konumuna yükseltilmesini öngörür. Burada milliyetçiliğin -ulusal kimlik duygusundan farklı olarak- bilinçli bir doktrin olarak benimsenmesi ve sosyo-politik varoluşa ilişkin normatif önermeler içermesi sözkonusudur.

Siyasî ideoloji olarak milliyetçiliğin unsurlarını -Isaiah Berlin'i izleyerek- şöyle belirtebiliriz:

(a) *Bir ulusa ait olma ihtiyacı*: Bu, insanların belirli bir beşerî gruba ait oldukları ve bu grubun hayat tarzının başkalarınınkinden farklı olduğu inancıdır. Daha açık olarak, bireylerin karakterlerinin ortak tarih, adetler, kanunlar, hatıralar, inançlar, dil, sanatsal ve dinî ifade, sosyal kurumlar ve hayat tarzlarıyla (hatta kimilerince ırsiyet, kandaşlık ve ırkî özelliklerle de) tanımlanan grup (ulus) tarafından biçimlendirildiğine inanılır. En azından, bireylerin gruptan ayrı olarak anlaşılamayacağı, onların amaç ve değerlerini biçimlendirenin bu grupsal etkenler olduğu düşünülür. Bu yönüyle milliyetçilik cemaatçidir (communitarian) ve onda özerk birey anlayışına yer yoktur.

(b) *Organik toplum görüşü*: Milliyetçilik açısından, bir toplumun hayat tarzı bir biyolojik organizmanınkine benzer. Bu organizmanın hakkıyla gelişmesi için ihtiyaç duyduğu şey onun ortak amaçlarını oluşturur; bu amaç-

lar üstündür, başka değerlerle çatışmaları halinde bu üstün değerler baskın çıkmalıdır. Aksi halde ulusun çökmesi mukadderdir. Keza, hayat tarzının organik olması demek onun -tarihsel olarak gelişen belirli eylem, düşünme ve hissetme biçimleri kendilerince özümsenmedikçe- bireyler ve gruplar tarafından sunî olarak oluşturulamayacağı anlamına gelir. Çünkü, başka her şeyi belirleyen ve ulusal organizmayı oluşturan, -devlet biçimini almış olsun olmasın- ulusun bu zihni, duygusal ve fizikî yaşama, gerçeklikle başetme tarzlarıdır. Bu organik toplum görüşünün doğal sonucu, insan doğasının tam anlamıyla gerçekleştirelebileceği mekanın birey(sellik) ve gönüllü topluluklar değil, aksine ulus olduğu düşüncesidir.

(c) *Kendimize ait olanın sırf kendimize ait olduğu için değerli olduğuna inanç*: Belirli bir inanca sahip olmanın, belirli bir siyaseti izlemenin, belirli bir amaca hizmet etmenin ve belirli bir hayatı yaşamanın en bağlayıcı nedenlerinden biri -belki de en bağlayıcı olanı- bu amaçların, inançların, politikaların, hayatların *bizimkiler* olmasıdır. Bu aşağı-yukarı şu demektir: Bu kurallar, doktrinler veya ilkelere erdeme, mutluluğa, adalete veya özgürlüğe götürdükleri için, veya onlar Tanrı, kilise, hükümdar veya parlamento tarafından irade (veya takdir) edilmiş oldukları için, veyahut bizatihi iyi veya doğru oldukları için değil, fakat daha ziyade benim grubuma -bir milliyetçi için, benim ulusuma- ait oldukları için uyulmalıdır. Bu değer-yüklü dilin normatif etkisi yüzyılımızda etkili olmuş başka siyasî eylemlere yön vermiş olan doğal hukuk, insan hakları veya sınıf savaşı gibi siyasî fikirilerinki kadar büyük olmuştur.

(d) *Rakip otorite ve sadakat temelleri karşısında ulusun taleplerinin üstünlüğüne olan inanç*: Mantıkî sonucuna kadar götürülmesi halinde milliyetçilik şunu der: Eğer ait olduğum organizmanın ihtiyaçlarının karşılanması başka grupların amaçlarının gerçekleş(tiril)mesiyle bağdaşmaz hale gelirse, benim- veya kopmaz bağlarla ait olduğum toplumun- onları gerekirse zorla boyun eğdirmekten başka bir seçeneğim yoktur. Eğer benim grubum -diyelim milletim- kendi sahici doğasını gerçekleştirmekte özgür ise, onun yolunun üstündeki engellerin bertaraf edilmesi gerekir. Kendimin -yani, milletimin- üstün amacı olarak tanıdığım şeyi engelleyen hiçbir şeyin onunla eşit değere sahip olmasına izin verilemez. Farklı ulusal grupların çeşitli değerlerinin sıralanmasına yarayacak hiçbir kapsayıcı ölçüt veya standart yoktur; çünkü böyle bir standart belirli bir toplumun bünyesinde mündemiç olamaz, aksine o, geçerliliği belirli bir toplumun hayatının dışındaki bir kaynaktan türeyen ulus-üstü bir standart (doğal hukuk veya doğal adalet gibi) olabilir. Oysa, milliyetçilik açısından, bütün değer ve standartlar zorunlu olarak belirli bir topluma -bir ulusal organizmaya- ve onun kendi özgü tarihine içkin olan standartlar olmalıdır.

Böylece milliyetçilik evrenselcilik karşıtıdır: Sahici insaniyetin, kişinin kendi ünik (özgü) kültürüne nüfuz etmesiyle gerçekleşeceğine ilişkin romantik düşünce ulusal ruhdan sadır oldukları varsayılan şarkılar, şiirler, hikâyeler, oyunlar ve diğer yaratımların yüceltilmesine yolaçmıştır. Bir halkın dili, hem ulusun meşru farzedilen sınırlarının nereye kadar uzandığını gösterir, hem de onun kültürel kendini-ifadenin aracı olarak da benzersiz bir değeri vardır. Bu anlayıştan bir tür *kültürel rölativizm* çıkar. Bazı milliyetçiler rölativizmden kaçınmak için belli bir ulus veya ırkın başka halklara *üstün* olduğunu, onun amaçlarının başkalarınınkileri aştığını -objektif, ulus-aşırı bir standarda başvurarak- göstermeye çalışırlar. Sadece o ulusun kültürü insanların sahici amaçlarının tam olarak gerçekleştirilmesine elverişlidir. Milliyetçilerin kendi uluslarını yüceltmeleri ister onun kendiliğinden değerine inandıkları için, isterse sadece onun değerlerinin objektif bir ideal veya standarda yaklaş-

tığını düşündükleri için olsun, her iki durumda da kollektif bir kendine-tapınma sözkonusudur.

4. Milliyetçiliğin Yüzleri

Milliyetçiliğin tarihinin öğretici derslerinden biri, milliyetçiliğin karakterinin, milliyetçi emellerin ortaya çıktığı şartlardan ve milliyetçiliği biçimlendiren siyasî nedenlerden büyük ölçüde etkilendiğidir. Nitekim, Avrupa'da milliyetçiliğin ortaya çıkışı tarihsel olarak liberal temalarla atbaşı gitmiştir. Milliyetçiliğin bu türünde ulus düşüncesi halk egemenliğine inançla birleşmişti. Bunun nedeni, ondokuzuncu yüzyıl Avrupa milliyetçilerinin kendisine karşı mücadele verdikleri çokuluslu imparatorlukların aynı zamanda otokratik ve baskıcı olmalarıydı. Bu tür milliyetçiliğin ana teması ulusal self-determinasyondur. Milliyetçilik yabancı egemenliğine veya sömürge yönetimine bir tepki olarak ortaya çıktığı zaman, ulusal kurtuluş ve kendi-kaderini tayin arayışında olması nedeniyle genellikle özgürlük, adalet ve demokrasi amaçlarıyla bağlantılı özgürleştirici bir güç olmak eğiliminde olmuştur.

Milliyetçiliğin başlangıçta ortaya çıkış biçimi bu anlamda bir bakıma "liberal milliyetçilik" olarak nitelenebilir. *Liberal milliyetçilik* iki anlamda özgürleştirici bir güç olarak ortaya çıkmıştı. İlk olarak, bu milliyetçilik, ister çokuluslu imparatorluklar isterse sömürgecilik şeklinde olsun, yabancı egemenliğinin ve baskısının her çeşidine karşıdır. İkinci olarak, o kendi-kendini-yönetme idealinden yanadır. Burada ulusun kendini yönetmesi, hükûmetin hem anayasal hem de temsili olması anlamına gelmekteydi. Ayrıca liberal milliyetçilerle ilgili önemli bir nokta, milliyetçiliği ulusları birbirinden ayıran bir güç olarak görmememeleriydi; aksine onlar, ulusal self-determinasyonun barışçı ve istikrarlı bir uluslararası düzenin esası olduğunu düşünüyorlardı. İnsanlık uluslara bölünebilir, ama bu uluslar dışlayıcı veya birbirinden tecrit edilmiş olmaktan ziyade, karşılıklı anlayış ve işbirliği yoluyla birbirlerine bağımlı olmalıdırlar.

Bununla beraber, ulusal egemenlik ve ulusal kendi-kaderini tayin yegâne belirleyici siyasî idealler veya kendinde değerler olarak alındıklarında, kolaylıkla, ülke içindeki her türlü baskıyı haklı göstermek üzere kullanılabilirler. Esasen, günümüzde birçok durumda, ulusal kendi-kaderini tayin talebi siyasî baskıyla ve insan hakları karşıtlığıyla bir arada gitmektedir. Oysa, ne ulusal egemenlik ne de ulusal kendi-kaderini tayin kendi başına değer ifade eden insanî idealler olamazlar; bunlar ancak daha temel bir insanî değere, bireysel kendi-kaderini tayin amacına hizmet etmeleri halinde değer kazanırlar. İnsan hakları ihlâlcisi devletlerin uluslararası camiadan yönelen eleştiriler karşısında en fazla başvurdukları kavramların ulusal bağımsızlık ve egemenlik olması bu nedenle tesadüf değildir.

Milliyetçiliğin özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki bir işlevi de sömürgecilik-karşıtı mücadelelerin bayrağı haline gelmesi olmuştur. Nitekim, Afrika ve Asya coğrafyasının büyük kısmında hakim olan İngiliz, Fransız, Hollanda ve Portekiz imparatorlukları 1945'leri izleyen yıllarda ulusal hareketler karşısında hepten çözüldüler. Ayrıca, anti-kolonyalizm "Üçüncü Dünya"da milliyetçiliğin yeni biçimlerinin doğmasına da zemin hazırladı. Çin, Vietnam ve Afrika'nın bazı bölümlerinde milliyetçilik Marksizmle kaynaştırıldı ve "*ulusal kurtuluş*" sırf bir siyasî amaç olmanın ötesinde toplumsal devrimin bir parçası olarak görüldü. Başka yerlerde, Üçüncü Dünya milliyetçiliği "liberal" milliyetçilikten olduğu kadar ulusalcı-sosyalist telakkilerden de farklı, anti-Batıcı bir özellik kazandı. Bu gibi düşüncelerin ifadesinin en önemli aracı dinî inanç - özellikle İslam- oldu. İslam'ın bir tür "milliyetçi" siyaset olarak ortaya çıkışı özellikle 1979 İran Devriminden sonra vuku buldu.

Mamafih, tarihsel olarak kimi liberal te-

malarla milliyetçiliğin paralel gitmiş olması, bu iki doktrin arasındaki temel karşıtlığı ortadan kaldırmaz. Bu temel karşıtlık birey-toplum ilişkisi hakkındaki liberal tasavvurun milliyetçi tasavvurla hiç de bağdaşır olmamasıdır. Liberal paradigma bireysellik ve insan haklarına kollektif varlık (bu arada, ulus) karşısında üstünlük tanır. Bireyci açıdan, bütün insanlar (ırkları, inançları, sosyal kökenleri ve milliyetleri ne olursa olsun) eşit ahlâkî değere sahiptir. Bundan dolayı liberalizm özünde evrenselcidir; yani bireylerin nerede olurlarsa olsunlar aynı statü ve haklara sahip olduklarını kabul eder. Oysa milliyetçilik ulusal varlığın bir arada tutulmasını (ve dolayısıyla, onu birarada tuttuğunu varsaydığı değerleri) her türlü değerin, bu arada insan haklarının da üstünde görür. Ayrıca, ulusal egemenlik merkezli bir ideoloji olması nedeniyle, milliyetçiliğin uluslararası alanda işbirliği yerine çatışma ve içe kapanmayı, hatta yabancı düşmanlığı eğilimlerini beslemesi de kuvvetle muhtemeldir. Milliyetçi telakki "biz" ile yabancı ve tehditkâr "başkaları" arasında kesin ayrım yapan bir tür kabileciliği de besleyebilir. Milliyetçiliğin savaşçı yönü, kendini en dramatik olarak, haklı-haksız olduğuna bakmaksızın "*ulusal dava*" için ölmeyi ve öldürmeyi erdem olarak sunmasında gösterir.

Bu son ihtimal, milliyetçi duyguların uluslararası güç yarışından, uzlaşmazlık ve gerilimlerden doğması durumunda özellikle varittir. Böyle bir milliyetçilikte, başka milletler güvenilmez, korkulur ve nefret edilen "ötekiler" olarak görülebilir; hatta milliyetçilik şovenistik ve yayılmacı bir özellik kazanabilir. Muhafazakâr milliyetçiliğin karakteristik vasıflarından biri, ulusu devamlı dış veya iç tehditler altında görmesi ve göstermesidir. "*Dış tehdit*"e yapılan atıflar, ulusun güvenliği için yurttaşların her türlü baskıya razı olmalarını garanti etmeye, "*iç tehdit*"e yapılan atıflar ise toplum içindeki farklılıkların bastırılmasını mazur göstermeye yarar. Her iki umacı da ulusun varlık ve güvenliğinin korunması adına hareket eden devlet seçkinlerinin bütün bir toplumun "devlet" etrafında kenetleyebilmelerini kolaylaştırır. Bu tehdit algılamalarının doğruluğundan şüphe eden yurttaşlar ise dışlanır, hatta açıkça baskı altına alınır. Düşman yaratma politikası aynı zamanda kaçınılmaz olarak yurttaşların siyasal katılımını ve dolayısıyla demokrasiyi bloke etmekle eş anlamlıdır. Çünkü, herkesten ulusun güvenliği ve üstün çıkarları adına sessiz kalmasını talep eden devlet seçkinleri, sesleri çıkan tek güç odağı olarak kamu politikalarını kendi başlarına belirlerler ve bunun için kimseye hesap vermek durumunda da kalmazlar.

Milliyetçilik sosyal altüst oluşların ve demografik değişmelerin bir ürünü olarak ortaya çıkması halinde de tehlikeli potansiyeller içerir. Örneğin, bir halkın kültürel kimliği yabancı bir kültürün sızmasıyla zayıfladığı ve tehdit altına girdiği zaman milliyetçi bir tepki doğabilir. Bu da çoğu zaman ulusun "ortak değerleri"ni ve birlik-bütünlüğünü aşırı vurgulayan, "türdeş ulus" tasavvuru yaratmaya yatkın "muhafazakâr" bir milliyetçiliğin ortaya çıkmasına yolaçar. Birçok modern devlette göç sorunu bu tür bir milliyetçiliği canlı tutmaktadır. Göçlerin tehlikeli sayılmasının esas nedeni, bu yolla yerleşik ulusal kültürün ve etnik kimliğin zayıflayacağının düşünülmesindir. Çünkü, milliyetçilere göre, bir ulusun gücü onun dil ve kültür açısından türdeş olmasıyla yakından bağlantılıdır; buna karşılık heterojenlik gerilim ve çatışma demektir, organizmanın iç tutarlığının zaafa uğraması demektir. Muhafazakâr milliyetçiler, çok-kültürlü veya çok-uluslu devletlerin istikrarlı olabileceğinden şüphe duyarlar. Çünkü, onlara göre, bu tür toplumlar, varlığı güçlü bir ulusal kimliğe bağlı olan kültürel ve toplumsal kaynaşmadan yoksundurlar.

Muhafazakâr miliyetçilik ulus-kurma sürecinde olanlardan ziyade yerleşik ulus-dev-

letlerde gelişme eğilimindedir. Muhafazakârlar toplumsal tutarlığa ve kamu düzenine özel bir önem atfederler. Muhafazakârlar için toplum organik bir yapıdır; milletler, benzer görüşlere, alışkanlıklara ve özelliklere sahip olan insanların "birlikte-yaşama" isteğinden doğal bir biçimde doğup gelişirler. Onlara göre, insanlar, "ulusal topluluk" içinde anlam ve güvenlik arayan sınırlı ve kusurlu yaratıklardır. Bundan dolayı, muhafazakâr bir milliyetçinin birinci amacı, ulusal birliği, yurtsever sadakati ve kişinin "ülkesiyle övünmesi"ni teşvik etmek suretiyle korumaktır.

Ayrıca, muhafazakâr milliyetçilik *hoşgörüsüzlük* ve *bağnazlığın* geliştirilmesine de hizmet edebilir. Kültürel saflık ve geleneklerin idamesi üstünde ısrar etmek suretiyle muhafazakârlar göçmenleri veya genel olarak yabancıları bir tehdit olarak tasvir edebilir, bu da zamanla ırkçı ve *yabancı-düşmanı* korkuları geliştirebilir veya en azından meşrulaştırabilir. Bu nedenle, muhafazakâr milliyetçiliğin şovenizme kayması ihtimali her zaman vardır. *Şoven milliyetçilik*te, ulusların self-determinasyon hakları bakımından eşit oldukları düşünülmez; bunun yerine, "kendi ulusumuz"un, "başka" uluslardan üstün özelliklere sahip olduğu düşünülür. Ulusal şövenizm yoğun, hatta histerik bir ulusal coşkuculuktan beslenir. Bu anlayış, rasyonel bir varlık olarak bireyi, saldırganlık, yayılma ve savaş arzusunda ifadesini bulan bir milliyetçi coşku dalgasında kaybolmaya mahkum eder. Buna bazan "*integral milliyetçilik*" denir. İntegral milliyetçiliğin ana düşüncesi şu mottoda özetlenebilir: "*ulus her şeydir, birey hiçbir şey.*" Ulusun her bir bireyin hayatının ötesinde bir varlık ve anlamı vardır; bireysel varoluş ancak ulusun birlik ve idamesine adandığı zaman anlamlıdır. "İntegral" bir ulus, gönüllü siyasî bağlarla değil de ilkel sadakatlerle bir arada tutulan, dışlayıcı bir etnik topluluktur. Böyle bir anlayışta, ulusal birlik özgür tartışmadan ve iktidar için açık- yarışmacı bir mücadeleden yana değildir; aksine disiplini ve üstün bir lidere itaati gerektirir. Bu çerçevede "hak yok, vazife vardır."

İntegral milliyetçilik, bireyler ve bağımsız grupların kimliklerini her şeye kadir -ve tek tek bireylerin hayatlarının ötesinde bir varlığı ve anlamı olan- bir "ulus" içinde eritir. Bu gibi bir militan milliyetçilik çok defa *militarizmle* bir arada yürür. Askerî şan-şeref ve fetih ulusun büyüklüğünün nihaî kanıtıdır ve yoğun milliyetçi bağlanma (adanma) duygularını yaratmaya muktedirdir. Sivil halk fiilen militarize edilir; ona mutlak sadakat, tam adanma ve kendini fedaya hazır olma gibi savaşçı değerler aşılanır. Ulusun şerefi veya bütünlüğü sözkonusu olunca, alelade vatandaşların hayatları önemsizleşir.

Askerî veya integral milliyetçilik bir ulusal gruba abartılmış bir bağlılık (aidiyet) duygusunu gerektirir. Bu tarz yoğun milliyetçi duygu, çok defa, "negatif bütünleşme" ile, yani başka bir ulus veya ırkın düşman veya tehdit olarak tanımlanmasıyla tahrik edilir. Dolayısıyla ulusal şovenizm "onlar"ile "biz" arasında kesin bir ayrımı besler. "Biz" duygusunu geliştirmek için, nefret edilecek veya küçümsenecek bir "onlar"ın varlığı zorunludur. Politikada ulusal şovenizm genellikle dünyayı "gruptan olan" ve "gruptan olmayan" şeklinde bölen ırkçı ideolojilerde yansımasını bulmuştur

5. Sonuç: Birkaç Mülahaza

Milliyetçiliğin içinde doğduğu şartlara göre "liberal", muhafazakâr, dinci veya sosyalist biçimlerde ortaya çıkması da gösteriyor ki, o aslında ayrı bir sosyo-politik programı olan başlıbaşına bir ideoloji değildir. Milliyetçilik daha ziyade kollektif bir kimlik arayışıyla, bu kimliğe duyulan bağlılıkla ilgili olan duygusal bir tutumu politikleştiren bir dava ve eylemdir. Yerleşik bir ulusal toplumun günümüzde karşı karşıya kaldığı çok çeşitli ve karmaşık sorunlara kendi başına milliyetçiliğe dayanarak bir çözüm üretilemeyeceğinden, milliyetçilik ya

başka ideolojik pozisyonların aracı haline gelir, ya da kendini idame ettirebilmek için gerginlik ve düşmanlık politikasına dönüşebilir. Bundan dolayı, milliyetçiliğin tanımı pozitif olmaktan çok negatiftir; başka bir ifadeyle milliyetçilik, esas itibariyle, karşıtlarıyla veya karşı olduklarıyla tanımlanabilir. Bu durum, onun tepkici (reaksiyoner) karakterini göstermektedir.

Milliyetçiler, zaman zaman, kendi doktrinlerinin herhangi bir "zarar-verme" amacıyla ilişkisi olmayan "doğal" bir duygu veya bağlanım olduğunu belirtmek üzere, milliyetçiliğin aslında "ülkesini ve ulusunu sevmek" demek olduğunu ileri sürer ve bazı insanların bu "basit" gerçeği anlamamalarına bir türlü anlam veremezler. Ne var ki, bir ideoloji ve siyaset olarak milliyetçiliğin neden "gereksiz" olduğunun ve onun niçin "tehlikeli" potansiyeller taşıdığının ipuçları tam da bu zihinsel durumda saklıdır.

Önce birincisinden başlarsak: Milliyetçiliğin "yurtseverlik"le bir ilişkisi olduğu şüphesiz ki doğrudur. Ne var ki, herkesin kendi ülkesine ve toplumuna bağlılık duyması çok doğal olduğundan, yurtseverlik herhangi bir ideolojinin ayırıcı bir ölçütü değildir ve dolayısıyla belli bir grupla özdeşleştirilemez. Başka bir ifadeyle, yurtseverliğin normal zamanlarda siyasî bir ideoloji haline dönüştürülmesi zaten gereksizdir. Yurtseverlikçi milliyetçilik olsa olsa yabancı işgali veya egemenliği altındaki bir ülkede bir anlam ve değer taşıyabilir. Bu nedenle, bir olağan dönem ideolojisi haline gelen milliyetçilik eninde sonunda ya "bölücü" potansiyel taşıyan bir sembol işlevi görmeye ya da içi başka ideolojik programlarla doldurulmaya mahkûmdur.

Öte yandan, başkalarının kendi milliyetçi tutumlarını "anlayamamaları"nı açıklamakta zorlanan milliyetçiliğin, tam da bu nedenle bir tehlike potansiyeli içerdiği açıktır. Çünkü, kendileri gibi düşünmeyenlerin tutumunu "gayrî-tabiî" görmenin bir adım ötesi, farklı düşünenleri -veya "milliyetçi" olmayanları- "düşman", "hain", "yabancı işbirlikçisi" olarak görmeye meyletmektir. Bu tutumun, ulusun çıkarının veya iyiliğinin zaten (elbette milliyetçiler tarafından) bilinen ve sabit bir şey olduğu anlayışıyla birleşmesi halinde nasıl mücadeleci (militan) ve akıl-karşıtı olacağı kolaylıkla görülebilir. Bu tür bir milliyetçiliği faşizmden ayırmanın bir hayli zor olduğuna da işaret etmek gerekir.

Esasen, ulusal toplumların oluş(turul)ması ve egemen ulus-devletlerin kurulmasıyla tarihsel işlevini tamamlamış olduğu için, denebilir ki, günümüzün modern ulus-devletlerinde milliyetçilik bir anakronizmdir. Üstelik o her zaman masum bir anakronizm de olmayabilir. Çünkü, bir doktrin olarak varlığı kendisini aracılığıyla tanımlayacağı düşman bir "öteki"nin icat edilmesine bağlı olduğu için, "türdeş olduğu varsayılan toplumlarda milliyetçilik sadece dış düşmanlar değil aynı zamanda "iç düşmanlar" da yaratmak zorundadır. Bu ise, uluslararası alanda olduğu kadar iç politikada da saldırganlığın olağanlaşması demektir. Bundan başka, günümüzün çok-kültürlü toplumlarında milliyetçilik farklı etnik ve kültürel grupların "iç düşmanlar" olarak tanımlanmasına da yol açmaktadır. Aynı şekilde, ulusal azınlıklar da hakim etnik grubu ana "düşman" olarak gören bir milliyetçilik politikasına sapabilmektedirler. Bu durumların her ikisinin de barışçı bir toplumsal birlikte-varoluşu tahrip edici olduğu açıktır.

Kaynaklar

Anderson, Benedict (1983), *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*, (London: Verso).

Berlin, Isaiah (1991), "The Bent Twig: On the Rise of Nationalism", *The Crooked Timber of Humanity: Chapters in the History of Ideas* (London: Fontana Press) içinde, ss. 238-61 (ilk yayım tarihi 1972).

Berlin, Isaiah (1991), "Nationalism: Past Neglect and Present Power", *Against the Current: Essays in the*

History of Ideas (Oxford: Clarendon Press, repr.) içinde, ss. 333-55 (ilk yayın tarihi 1979).

Birch, Anthony H. (1996), *The Concepts and Theories of Modern Democracy* (London and New York: Routledge, repr.)

Bryant, Christopher G. A. (1995), 'Civic Nation, Civil Society, Civil Religion', Hall, John A. (ed.), *Civil Society: Theory, History, Comparison* (Cambridge: Polity Press) içinde, ss. 136-57.

Gellner, Ernest (1992), *Uluslar ve Ulusculuk*, Çev: B. E. Behar & G. G. Özdoğan (İstanbul: İnsan Yayınları).

Habermas, Jürgen (1995), "Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe", Beiner, Ronald (ed.), *Theorizing Citizenship* (Albany, NY: State University of New York Press) içinde, ss. 255-81.

Heywood, Andrew (1997), *Politics* (London: Macmillan).

Heywood, Andrew (1992), *Political Ideologies* (London: Macmillen).

Hobsbawm, Eric (1993), *Nations and Nationalism since 1780* (Cambridge: Cambridge University Press, 2nd ed.) (Türkçesi: 1780 den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik, Çev. Osman Akınhay [İstanbul: Ayrıntı, 1993].)

Smith, Anthony D. (1994), *Milli Kimlik*, Çev., Bahadır Sina Şener (İstanbul: İletişim).

Smith, Anthony D (1986), *The Ethnic Origins of Nations* (Oxford: Basil Blackwell).

Mustafa Erdoğan

ANAYASAL DEMOKRASİ

Anayasal Demokrasi, demokrasinin hem fikrî-felsefî temelleri, hem de kurumlaşması konusunda bilgi edinmek isteyenlerin el kitabı vasfını kazanmış bir eser. Demokrasi konusunda ciddî bir ilgi ve endişe sahibi herkes mutlaka okumalı. Yenilenen ve genişletilen üçüncü baskısı...

3. baskı

YAKINDA PİYASADA

Siyasal Kitabevi
Yeniacun Sk. 3/D Cebeci/Ankara
Tel: (312) 3204510 -Şube: 4183593 Fax: (312) 3625393